

Rudolf Schwarz, Keulen, Essen, Aken.

Local Heroes #09
Rudolf Schwarz
1897-1961

Door Monique Hutschema-
kers en/and Joost Hovenier
Maart 2013

Foto's / Photos:
Wingender Hovenier Archi-
tecten en Monique Hut-
schemakers

Tekeningen / Drawings:
Hugo Grail

Local Heroes is
een initiatief van
Office Winhov

Wie in Keulen is om bijvoorbeeld het Kolumba museum te bezoeken doet er verstandig aan ook het naast gelegen voormalige Wallraf Richartz Museum aan te doen. (nu Museum für Angewandte Kunst) Een gebouw ontworpen door Rudolf Schwarz en Josef Bernard. Het gebouw is bepaald geen crowd-pleaser. Hoewel het museumgebouw sterk op zijn omgeving en de historie reageert heeft het een uitermate weerbarstig uiterlijk. De oost- en westkant zijn in kleinere volumes geleed, zowel in hoogte als in de breedte. De zijgevels bestaan uit zadeldaken, waarvan de puntgevels om en om als glaskap zijn uitgevoerd. De vormgeving is hoofdzakelijk van de constructie afgeleid, waarbij steeds naar de juiste uitdrukking van het materiaal gezocht wordt. De metselwerk gevels zijn dragend (!) uitgevoerd. De gevels zijn tegelijkertijd zwaar met borstweringen van enorme massieve kalksteenplaten, maar ook subtiel door bijvoorbeeld de precieze sluitstenen in de zakgoten. De voorgevel is een rechte gevel met zware pijlers die naar boven toe verjongen. De centrale hal is een onverwacht lichte en magistrale ruimte met een expressieve betonconstructie. Het is vooral deze hal en het trapenhuis die je bij blijft. Een grote lege maar schitterend vormgegeven ruimte van waar uit je de tentoonstellingsruimtes bereikt. Regelmatig wordt de centrale hal gebruikt voor tentoonstellingen. Daarmee gaat het sequentie van de ruimtes in het gebouw helaas verloren.

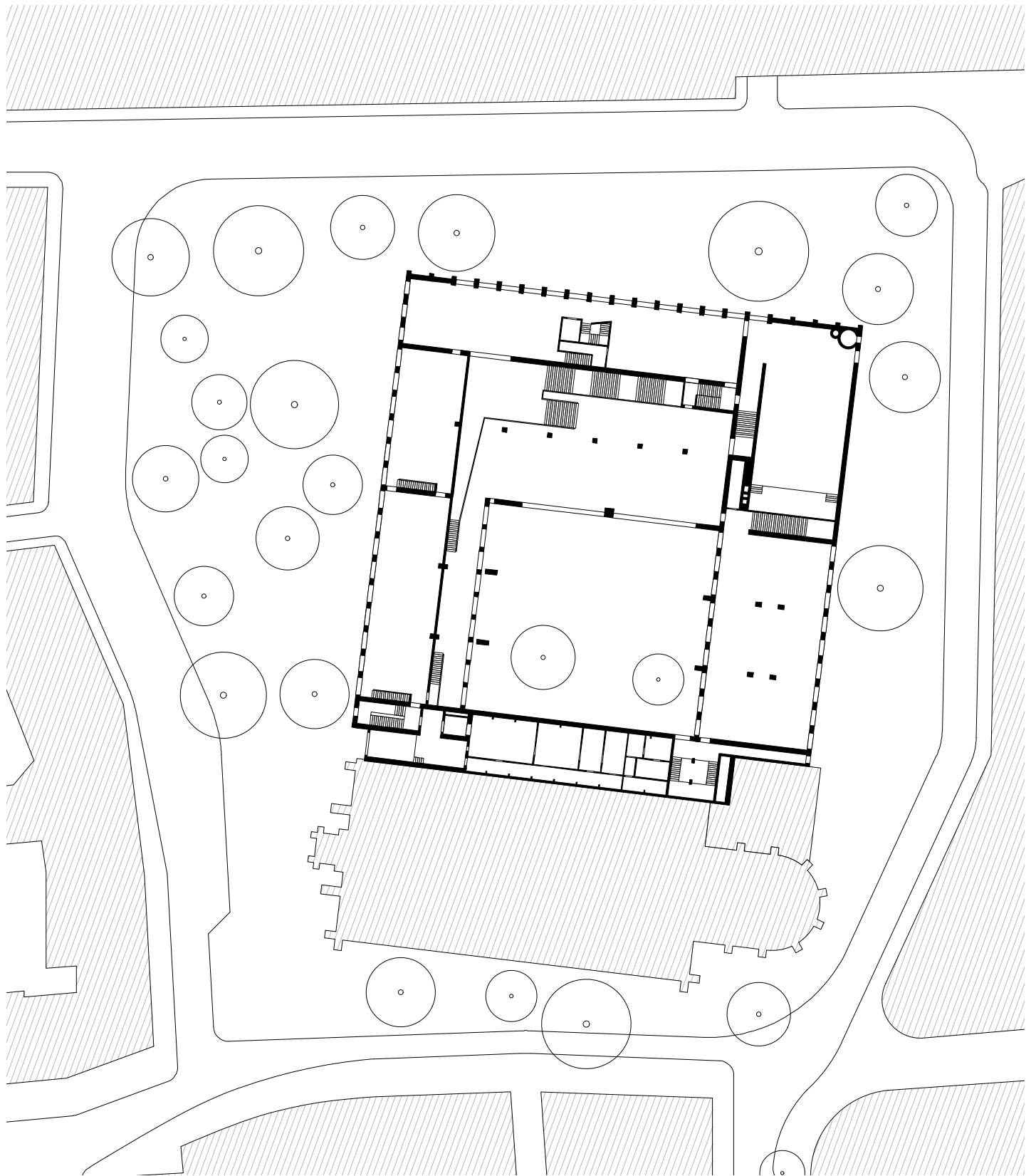
Voor Schwarz en Bernard is het museum geen neutrale ruimte, maar het huis voor een verzameling. Een blijvend samen gaan van de objecten en de ruimte. In het museum is, zoals bij veel werken van Schwarz, de wederopbouw van Duitsland letterlijk zichtbaar.

voormalige / former Wallraf Richartz Museum, Keulen (1957)

voormalig / former Wallraf Richartz Museum,
Keulen (1957)

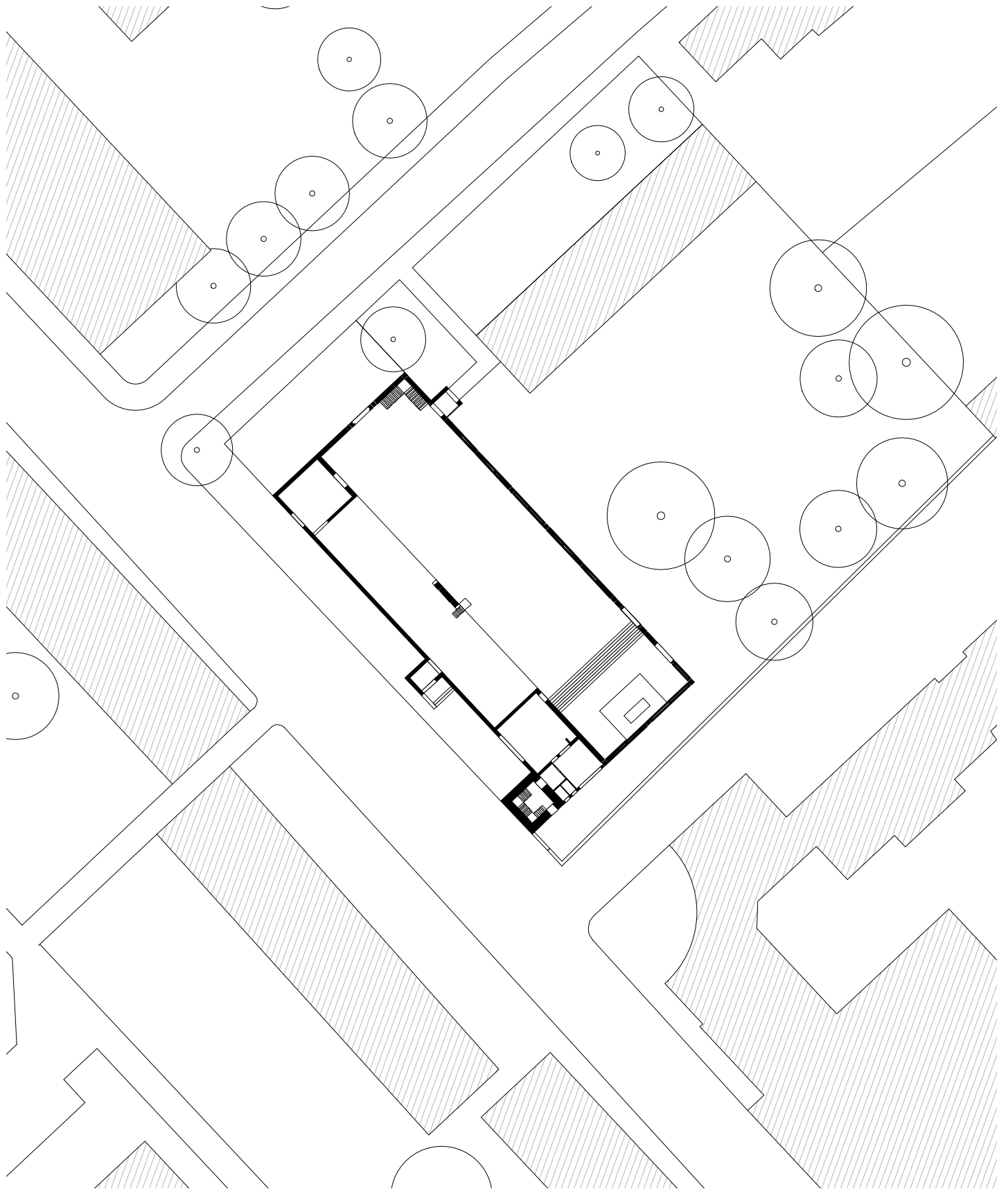
Het gebouw staat op de plek van het in 1943 verwoeste oude museumgebouw dat gevestigd was in een Minoritenklooster uit 1860. Het ontwerp volgt de U-vormige opbouw rond een binnenhof. Resten van het Minoritenklooster zijn zorgvuldig met het nieuwe gebouw verweven. Zo bestaat de gevel waarachter tegenwoordig het café zich bevindt, uit de wanden van de voormalige kruisgang. Het museum is een mengvorm van wat je op het eerste gezicht modern en traditioneel zou noemen. Voor Schwarz was de vormentaal van het modernisme niet vanzelfsprekend de juiste. Het zal geen verbazing wekken, dat het gebouw indertijd een polemiek op gang bracht tussen de moderne- en de traditionele stromingen, zoals je bijvoorbeeld ook bij het palazzo dell' arte van Muzio zag (Local Heroes #6). In 2001 vertrok het Wallraf Richartz Museum naar een nieuw gebouw van Oswald Mathias Ungers. Helaas zijn het gebouw en de collectie dus niet naar de filosofie van Schwarz eeuwig verenigd.

Rudolf Schwarz is natuurlijk vooral bekend geworden door zijn kerkgebouwen. Een bouwtype waar hij zijn hele leven aan door ontwikkelde. Toch vond hij dat een architect niet alleen kerken kon bouwen. Hij zou zich daarmee buiten de maatschappij plaatsen. Het oeuvre van Schwarz is inderdaad breed. Het museum en de wederopbouw van de Gürzenich feestzaal in Keulen zijn daar voorbeelden van. Hij maakte een groot aantal stedenbouwkundige plannen en was zelfs lange tijd Generalplaner van de stad Keulen. Het zwaartepunt lag echter overduidelijk bij kerken en verwante programma's. Al in de jaren twintig was hij geïnteresseerd in de architectuur van de kerk. Vlak voor de oorlog schreef hij het boek 'Vom Bau der Kirche' (1938) met een complete nieuwe visie op de bouw van kerken. Schwarz' geschriften worden tot de belangrijkste theoretische werken over moderne kerkenbouw gerekend. Hij heeft het schrijven niet gebruikt om zijn gebouwen toe te lichten of te verklaren. Hij heeft het woord, net als de steen van zijn kerken, als instrument gebruikt om zijn visie uit te dragen. Daarnaast interesseerde hij zich buiten- gewoon in de techniek van het bouwen. Heruitgaves van de door Schwarz geschreven 'Kirchenbau, Welt vor der Schwelle' (1960) en 'Wegweisung der Technik' (1929) zijn nog steeds te koop.

St. Fronleichnam, Aachen
(1930)

St. Fronleichnam, Aachen (1930)

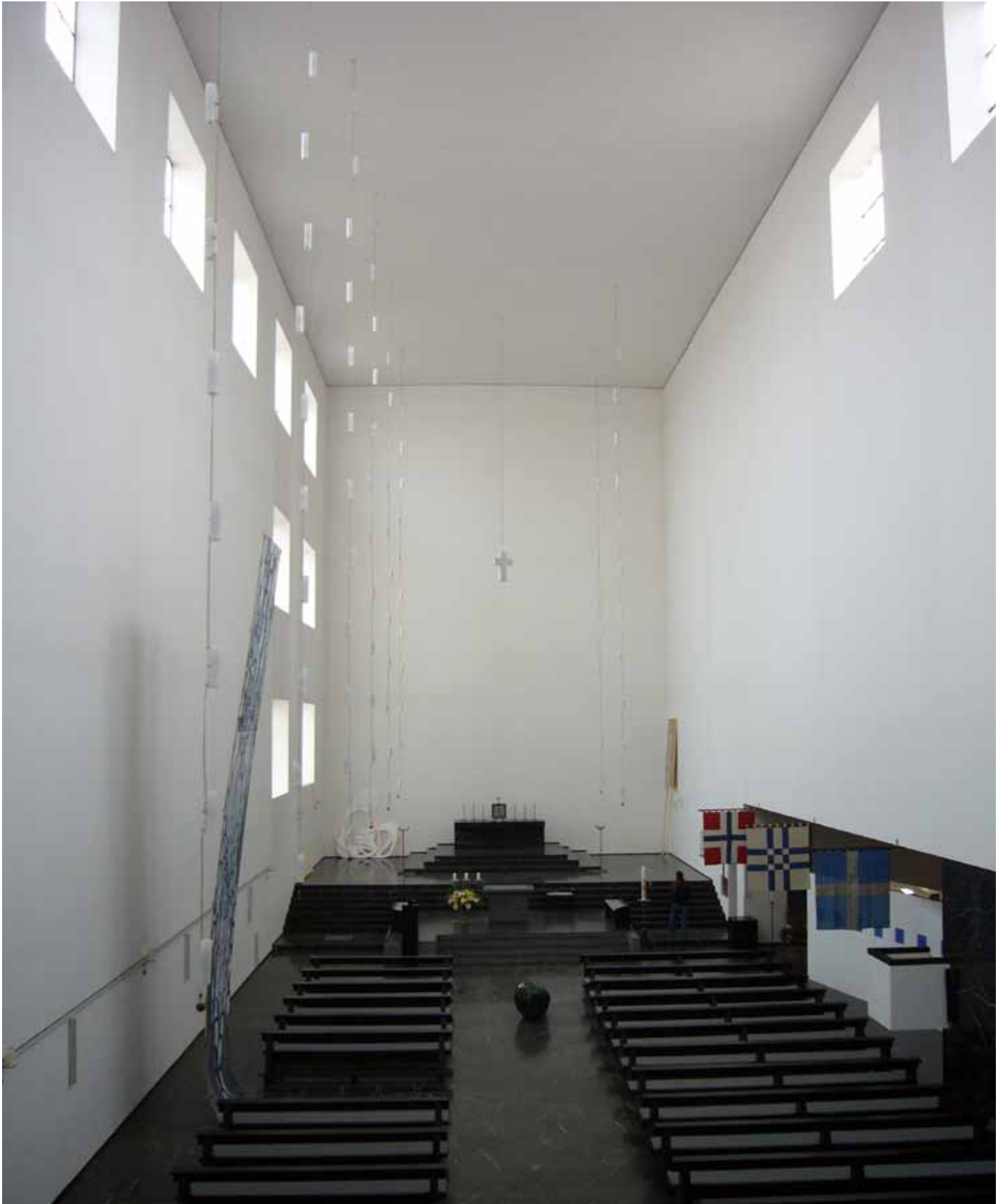

Dat zijn diepgaande onderzoek naar de typologie van het kerkgebouw na de oorlog zo'n vlucht zou nemen had niemand kunnen voorzien. Duitsland was in de naoorlogse tijd het land van de grote twijfel, en crisis van de identiteit. Tot die tijd waren Katholieke kerkgebouwen vaak groots en monumentaal. Gebouwd om de menigte te imponeren. Maar de herinnering aan de manipulatie van de massa tijdens de oorlog stond vers in het geheugen van de burgers gegrift. De Katholieke kerk besepte dat het kerkgebouw een nieuwe gedaante moest krijgen. De bezoeker was gedurende de eeuwen daarvoor verworpen tot toeschouwer. Na de oorlog gingen binnen de Katholieke Kerk steeds meer geluiden op dat de menigte weer tot gemeenschap moest worden. Rudolf Schwarz was toen al één van de architecten die de typologie van het Katholieke kerkgebouw bevroeg en het geloof een nieuw huis gaf. In de decennia na de oorlog zouden vele kerken, ook in Nederland, een nieuwe organisatie krijgen rond de vernieuwde liturgie. Schwarz zocht echter niet enkel naar een uitdrukking van de liturgie. Hij wilde een andere beleving uitdrukken, het mystieke. Dit ongrijpbare doel had hij altijd scherp voor ogen.

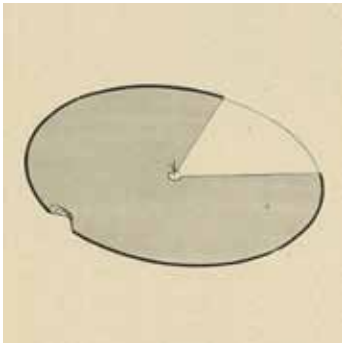
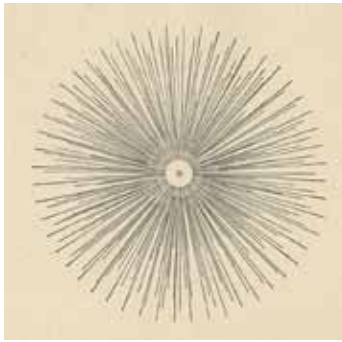
Zijn eerste kerkgebouw bouwde hij al in 1930 en is merkwaardigerwijs het meest radicaal, de Fronleichnamskirche in Aken. Je zou ook kunnen zeggen het meest modern, het woord waar Schwarz zo'n hekel aan had. Wie hier binnenkomt hapt even naar adem. De kerkzaal is hoog, leeg en ongedecoreerd. De muur achter het altaar is niet beschilderd, stelt geen voorstellingen van een –voor de levenden onbereikbaar- hiernamaals. Hij is wit in zijn immense grootheid. Rudolf Schwarz omschreef het als volgt: "hier is niets meer dan de stille aanwezigheid van de Gemeente en Christus." Het was de start van een lange reeks kerkontwerpen. Een levenslange zoektocht, waarbij niet het modern of vernieuwend zijn voorop stond, maar de zoektocht naar de juiste uitdrukking van de ruimte en het materiaal.

St. Fronleichnam, Aachen (1930)

Afbeelding / illustrations:
Vom Bau der Kirche (1938)

St. Maria Königin in Frechen, een bezoek door Monique Hutschemakers (2008)

Er is geen pad naar de ingang, geen centraal-as, geen trap omhoog die me nederig doet voelen. Er is geen prots, geen tromgeroffel bij het naderen van het 'Huis Gods'. De klokkentoren staat los naast het kerkgebouw, dus niet recht boven de deur zoals ik dat ken van het klassieke kerkgebouw. Ik voelde dat altijd als een enorm gewicht boven de deurpost dat ik op m'n schouders gelegd kreeg nog voor ik binnen was. Hier niet. De ingang zit in een volume dat lager is dan het hoofdvolume. Een bescheiden massaopbouw. Een subtiele opmaat die mij naar binnen begeleidt. De deur ligt diep in de dikke muur in een nis op menselijke maat. Naast de ingang hangt een bordje; deze kerk is tot monument verklaard vanwege de vertaling van een nieuw concept voor de kerkruimte.

Het dichtvallen van de zware houten deur achter mij doet de geluiden van de straat wegvallen, sluit al het andere buiten. Ik sta in een lage voorruimte, de overgangszone tussen de buitenwereld en de hoofdruimte. Hij is schaars verlicht. Hierdoor kijk ik in eerste instantie alleen naar de hoofdruimte; de voorruimte is dan nog te donker voor mijn ogen. Langzaam ontwaar ik steeds meer contouren hier in de voorruimte. En wordt de hoofdruimte steeds onwerkelijker, surrealistischer verlicht. Er is geen tegenlicht, ik zie geen ramen. Er is wel een sluier van licht, waardoorheen in de verte het altaar opdoemt. Dit beeld wil ik vasthouden, maar het lijkt ongrijpbaar. Het is vluchtig als een luchtspiegeling in een woestijn. Het licht lijkt te vibreren. Of is het de materie van de muur die vibreert? De korrel van het licht gaat een relatie aan met de korrel van de steen. Muur en ruimte versmelten met elkaar. Ik zou het dansende licht misschien het beste kunnen uitleggen als een foto met een zeer grove korrel, maar dan met toevoeging van een tijdsdimensie en diepte. Maar dat zijn twee dimensies teveel voor het papier. (Zo begint Rudolf Schwarz zijn boek "Kirchenbau, Welt vor der Schwelle" met een verontschuldiging dat er foto's in het boek staan. Hij schrijft dat een foto zich niet eigent om ruimten weer te geven en niks van doen heeft met de wijze van het 'levendige zien'.) Doordat ik om de doopfontein heen moet lopen om de toegang naar het hoofdvolume te bereiken, moet ik twee keer een draai maken met mijn lichaam. Voor- en hoofdvolume worden zo van elkaar losgekoppeld. Even word ik op een ander been gezet; zo weet ook mijn lichaam dat het een andere wereld gaat betreden. Nooit eerder voelde een drempel zo magisch. Toch is wat ik zie geen verrassing, ik had alles immers net ook al gezien. Het is de verandering van het licht dat deze grens zo intensificeert: Op het moment dat ik de drempel naar het hoofdschip overstap bevindt het licht zich recht boven me. Het valt door een translucente glaswand boven de voorruimte, op de grens van voor- en hoofdvolume. Niet alleen een andere ruimte dient zich aan, ook een ander licht.

St. Maria Königin, Frechen (1954)

De sluier is weggevallen. Het mysterie van daarnet is vervangen door sereniteit. De stilte van de kerk is hier niet alleen stilte voor de oren. Het is hier ook een stilte voor de ogen. De bakstenen wanden hebben geen ramen. Mijn beleving wordt niet gestuurd door ornamenten, Verbijzonderingen, of bijbelfiguren in glas-in-lood. De wand zelf verstillt, hij is nu één geheel. Hij wint aan intensiteit doordat mijn ogen niet overprikkeld raken. Het rood van de steen krijgt extra diepte. De grofheid van de steen haalt hem dichterbij, ik kan de korreligheid bijna tussen mijn vingers voelen. In de verte, recht boven het altaar, helemaal bovenin, zie ik een driehoek van licht. Hij is exact gelijkbenig, dus het zal wel geen lichtvlek zijn die door een raam naar binnen valt. Of vergis ik mij?

Het is als bij een schaduw waarvan je maar niet kunt achterhalen door welk object hij wordt geworpen. Duidelijk aanwezig, maar na iedere knippering met de ogen zou hij verdwenen kunnen zijn. Hij is een schim van zichzelf. Ik loop naar voren. De ruimte voor me lijkt me letterlijk tegemoet te komen. In ras tempo wordt hij breder. Wat een vreemde ervaring. Mijn waarneming via mijn ogen zegt mij iets anders dan de waarneming via m'n voeten me zegt. Ik lijk sneller dichterbij te komen dan mijn voeten me dragen. Van achter in de kerk zag ik niet dat er twee zijbeuken zijn ter hoogte van het altaar, waardoor de muur achter het altaar breder is dan de ruimte waarin ik mij bevind. Dit heeft tot gevolg dat hoe verder ik naar voren loop, des te meer breedte van de achterwand ik zie. Het gebouw lijkt zich steeds meer te openen, haar armen worden steeds meer gespreid. Daarnaast is de muur ook nog eens gekromd. Hoe dichterbij ik kom, des te meer de wand mij in zich op lijkt te nemen. Dit heeft niks meer van doen met naar voren leiden, dit is verleiden.

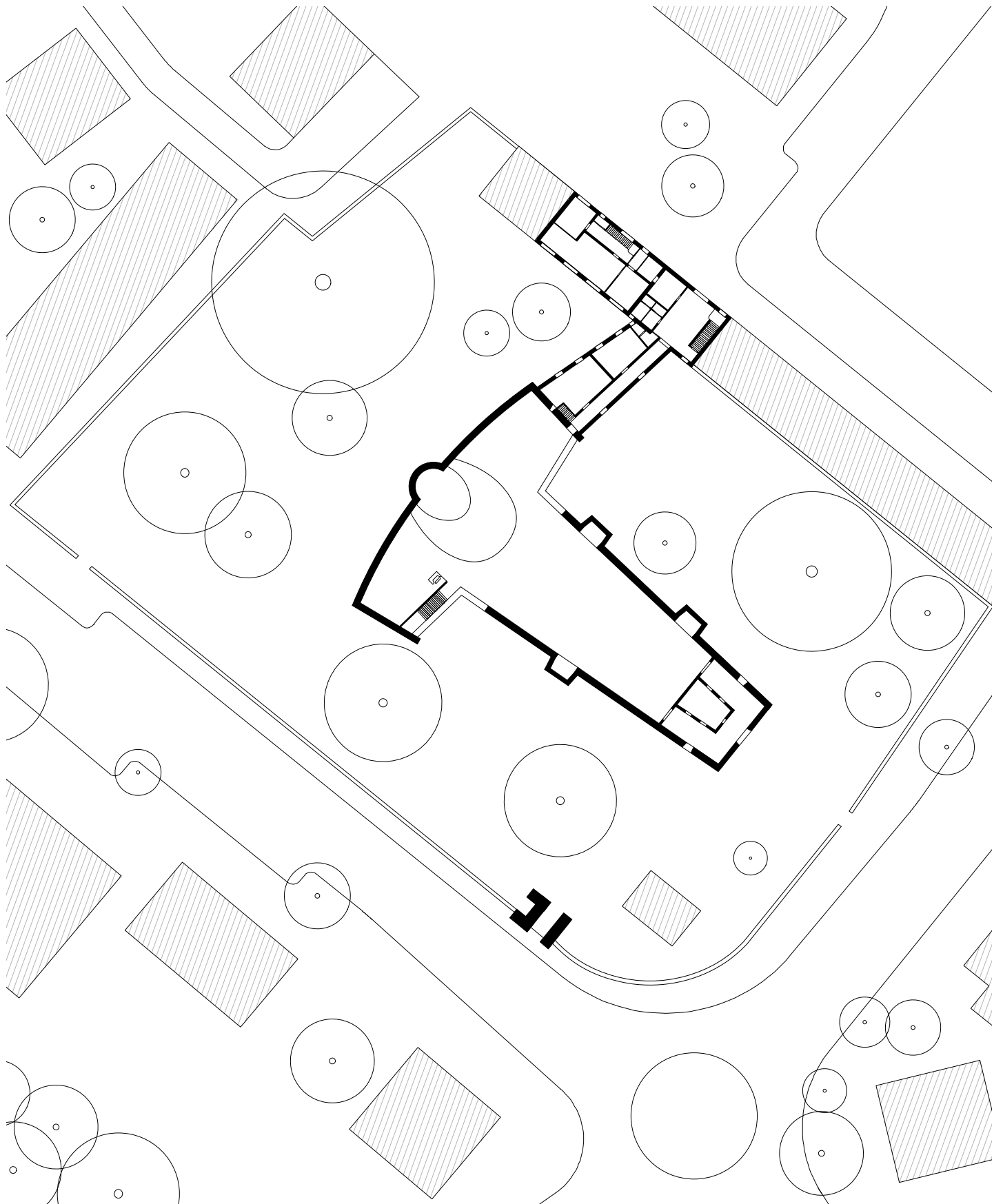

Van achter in de kerk leek dit een rechte wand, maar hier voor het altaar is de kromming het sterkst voelbaar, en wordt de omarming compleet. Als ik me omdraai en terug de kerk in kijk, verbaas ik me over de diepte van de ruimte. Net leek hij nog veel korter en breder, intiemer ook. Het blijkt een perspectivisch middel dat Schwarz heeft ingezet om het gemeenschapsgevoel te vergroten. Schwarz had reeds in 1938 in zijn boek "Vom Bau der Kirche" een kring rond het altaar voorgesteld, die zich zou sluiten om weer samen het ritueel te beleven. Bij deze organisatievorm gaf hij echter al aan dat een kring een gemeenschap in wezen wegduwt: Omdat dicht bij het altaar de minste mensen kunnen zitten, zou het grootste deel van de menigte op een grote afstand van het altaar plaats moeten nemen. Daarom verdeelde hij hier in de St. Maria Königin de gemeenschap in drie armen onder. Door deze armen trapezevormige plattegronden te geven, worden ze naar achteren toe ook nog eens smaller. Hierdoor kunnen de meeste mensen vlakbij het altaar zitten. Het veroorzaakt een omgekeerd perspectief, waar zelfs het dak aan mee doet. De barokke bouwkunst heeft exact het tegenovergestelde gedaan om haar ruimten langer te doen ogen. De afstand tussen altaar en menigte werd zo vergroot. Hier wordt de ruimte naar het altaar toe getrokken. En is het ritueel weer onderdeel van de gemeenschap geworden. De trap naar de crypte ligt bijna terloops aan de zijkant. Pas beneden maakt hij een draai, en sta ik plots voor een deur. Op de tast zoek ik de klink. De deur kraakt, dan sta ik in een lage donkere ruimte. Ik wacht een poos, om m'n ogen te laten wennen aan de donkerte. Tevergeefs. Ik meen een paar ijle schimmen te zien, maar ze verdwijnen weer even makkelijk als ze tevoorschijn kwamen. Misschien moet ik deze ruimte niet willen zien. Misschien moet ik hem dromen. In Klassieke kerkgebouwen wordt vaak een mist van wierook opgehangen om de bezoeker het gevoel te geven dat er meer is aan de andere kant van 'de grens'. De grens waar de bezoeker pas na zijn dood voorbij kan. De kerk van Schwarz heeft geen kunstmatig laagje nodig om de ervaring te mystificeren. Het gebouw zelf is mystiek.

St. Maria Königin, Frechen (1954)

St. Maria Königin, Frechen (1954)

St. Anna, Düren (1956)

St. Bonifatius, Aachen 1959

Rudolf Schwarz

Local Heroes #9

St.Andreas, Essen-Ruttenscheid (1957)

St. Antonius, Essen (1959)

St. Franziskus (1960)

Local Heroes #9

Rudolf Schwarz

Adressen / Adresses:

Köln e.o.

- Museum für Angewandte Kunst
(v.m. Wallraf-Richartz-Museum)
An der Rechtschule, 50667 Köln
- Gürzenich
Quatermarkt 1, Köln
- Pfarrkirche St. Mechtern
Mechternstrasse 2, 50823 Köln-Ehrenfeld
- Pfarrkirche St. Christophorus
Allensteiner strasse 5, 50735 Köln-Niehl
- St.Josef Kirche
Wiethasestrasse/Braunstrasse, 50933 Köln-Braunsfeld
- St. Maria Königin (bij/near Köln))
Kirchweg 9, 50226 Frechen

Aachen

- Pfarrkirche St. Fronleichnam
Leipziger Strasse 19 / Rudolf Schwarz-weg, 52068
Aachen-Rothe Erde
- Pfarrkirche St. Bonifacius
Mataréstraße 10, 52078 Aachen Forst

Essen e.o.

- St. Andreas kirche
Brigittastrasse / Olga strasse, 45130 Essen-Ruet
tenscheid
- St. Antonius kirche
Kölner Strasse 37/Berlin strasse. 45145 Essen-Frohn-
hausen
- St Franziskus kirche
Rabenhorst 2, 45355 Essen
- Heilige Familie Kirche
Gustavstraße 54, 46049 Oberhausen
- Die Kirche Heilig kreuz
Scharnhölzstraße 37, 46236 Bottrop

Düren

- Kirche St. Anna
St. Anna-platz 8, Düren
- St.Albertus-Magnus (bij/near Düren)
Am Leversbach 32, D-52372 Kreuzau - Leversbach

Verder

- St. Michael
Butzbacher Str./Gellerstrasse, 60389 Frankfurt
- St.Albert kirche
Breite Straße 110, 56626 Andernach
- Burg Rothenfels (Rothenfels)
Burg Rothenfels Bergrothenfelser Str. 71,
97851 Rothenfels

Google map:

<https://maps.google.com/maps/ms?msid=205338011598657162802.0004d7ab4d04434b69f59&msa=0>

Boeken / Books

- Wegweisung der Technik
Rudolf Schwarz, Verlag Walther König, 2007 (1929)
- Vom Bau der Kirche.
Rudolf Schwarz, Verlag Lambert Schneider, 1947 (1938)
- Von der Bebauung der Erde
Rudolf Schwarz, Verlag Lambert Schneider, 1949
- Kirchenbau. Welt vor der Schwelle
Rudolf Schwarz, Verlag Schnell & Steiner, 2007
(1960)

- Rudolf Schwarz, Architekt einer anderen Moderne
Wolfgang Pehnt en Hilde Strohl, Verlag Gerd Hatje
1997
(Italiaanse uitgave bij Electa)
- Architektur als Ausdruck: Rudolf Schwarz.
Thomas Hasler, Gebr. Mann Verlag, 2000
- OASE 45-46 (1997)
Christoph Grafe: Kale waarheid, Fysieke ervaring en
essentie in de architectuur van Rudolf Schwarz,

St.Mechtern, Keulen-Ehren-
feld (1954)

